

OSLOMET

ARBEIDSFORSKNINGSINSTITUTTET AFI

Betydningen av vanlig arbeid for samfunnsinkludering av barn og unge

**En avgrenset sammenstilling av
forskningsbasert kunnskap**

Kjetil Frøyland og Eirin Pedersen

**OSLO METROPOLITAN UNIVERSITY
STORBYUNIVERSITETET**

Arbeidsforskningsinstituttet AFIs FoU-resultat 2019:07

Betydningen av vanlig arbeid for samfunnsinkludering av barn og unge:
En avgrenset sammenstilling av forskningsbasert kunnskap

Kjetil Frøyland og Eirin Pedersen

Prosjekt: Deltidsjobb for ungdom
Prosjektleder: Eirin Pedersen
Oppdragsgiver: Oslo kommune, Bydel Gamle Oslo

© Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – storbyuniversitetet, 2019
© Work Research Institute (AFI), OsloMet – Oslo Metropolitan University, 2019
© Forfatter(e)/Author(s)

Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen ut over det som er tillatt etter bestemmelsene i "Lov om opphavsrett til åndsverk", "Lov om rett til fotografi" og "Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet".

All rights reserved. This publication or part thereof may not be reproduced in any form without permission from the author.

Arbeidsforskningsinstituttet
OsloMet – storbyuniversitetet

Pb. 4 St. Olavs plass
0130 OSLO

Work Research Institute (AFI)
OsloMet – Oslo Metropolitan
University
P.O.Box 4 St. Olavs plass
N-0130 OSLO

Telefon: +47 93 29 80 30
E-post: postmottak-afi@oslomet.no
Webadresse: oslomet.no/om/afi

Publikasjonen kan lastes ned fra fagarkivet.oslomet.no
Publications are available for free download from fagarkivet.oslomet.no

Forord

På tross av mange satsinger innenfor flere velferdssektorer framstår marginaliseringen av unge som en vesentlig både norsk og internasjonal utfordring, og en stadig større andel sliter med å fullføre skole og finne arbeid. Dette gjelder også for bydel Gamle Oslo. Ifølge representanter for bydelen kan trolig rundt en tredel av de omtrent 3000 unge i alderen 14-23 år i bydelen mangle tilstrekkelig nettverk eller erfaringer som gjør det mulig for dem å få tilgang på sommerjobber eller deltidsjobber, som ofte blir viktige inngangsporter til arbeidslivet. Mange av disse ungdommene kommer fra familier med vanskelig økonomi, og med begrensede erfaringer fra arbeidslivet. En del av dem «trekker på gata», og noen finner inntektsmuligheter i hasjsalg langs Akerselva.

Bydel Gamle Oslo har som ambisjon å i større grad bli en kunnskapsdrevet bydel som bygger sitt arbeid og sine intervensjoner på forskningsbasert kunnskap. Bydelen ønsket derfor en sammenstilling av foreliggende kunnskap og innsikt om a) deltids- og sommerjobb som virkemiddel i forebyggende barne- og ungdomsarbeid, og b) arbeid som innsatsfaktor for at unge kan greie å gjennomføre og bestå videregående opplæring og/eller unngå utenforskap, passivitet og uhelse.

Arbeidsforskningsinstituttet ble forespurt om å gjøre en kunnskapssammenstilling om dette, og resultatet fra arbeidet foreligger i dette notatet. Arbeidet har foregått fra slutten av mai til starten av juli, altså omtrent en og en halv måned. Grunnet både begrensede økonomiske rammer og kort tid, bygger denne kunnskapssammenstillingen i stor grad på innsikt og kunnskap om viktige nasjonale og internasjonale studier ervervet i forbindelse med forskningsprosjekter gjennomført av forskere ved Arbeidsforskningsinstituttet de senere år. Men vi har i tillegg gjort separate litteratursøk på problemstillingene i prosjektet.

Mye av kunnskapen er hentet fra Kjetil Frøylands doktorgradsavhandling om arbeidsinkludering av utsatt ungdom fra 2018 (Frøyland, 2018a). Frøyland er også den som i hovedsak har skrevet notatet, men prosjektleder Eirin Pedersen har kommentert, kritisert og foreslått endringer fortløpende. Slik har Pedersen også hatt funksjon som intern kvalitetssikrer. Det har ikke vært økonomi til kvalitetssikring ut over dette. Forfatterne står slik alene ansvarlige for både innhold og kvalitet.

Takk til bydel Gamle Oslo for oppdraget og for godt samarbeid.

Forfatterne, juli 2019

Innhold:

1	INTRODUKSJON	4
1.1	UNGDOM GENERELT OG UTSATT UNGDOM	4
1.2	NOTATETS OPPBYGNING	5
2	PROBLEMSTILLINGER OG METODE	6
3	DELTIDS- OG SOMMERJOBB SOM VIRKEMIDDEL I FOREBYGGENDE BARNE- OG UNGDOMSARBEID.....	7
3.1	HVA SIER LITTERATUREN?.....	7
3.2	OPPSUMMERING.....	9
4	ARBEID SOM INNSATSFAKTOR FOR AT UNGE KAN KLARE Å FULLFØRE VIDEREGÅENDE SKOLE OG UNNGÅ UTENFORSKAP	11
4.1	HVA SIER LITTERATUREN?.....	11
4.2	OPPSUMMERING.....	17
5	SENTRALE UTFORDRINGER OG GODE GREP.....	18
5.1	TILGANG TIL DELTIDS- OG SOMMERJOBBER	18
5.2	UTVIKLE GODE NOK RELASJONER TIL NÆRINGSLIVET	18
5.3	HELHETLIG FOKUS, OPPSØKENDE OG LANGSIKTIG OPPFØLGING	19
5.4	KOMPENSERE FOR SÅRBARHET	20
5.5	INKLUDERINGSKOMPETANSE – KUNNSKAP OM INDIVIDUELLE STØTTEBEHOV OG OM INKLUDERING GJENNOM ARBEID	21
5.6	KOORDINERING OG SAMHANDLING - Å FÅ LOKALSAMFUNNET TIL Å «DRA SAMMEN»	21
5.7	OPPSUMMERING.....	24
6	OPPSUMMERING AV SENTRALE FUNN.....	25
6.1	NOEN LESETIPS	26
	LITTERATUR.....	28

1 Introduksjon

Mellom 6 og 12 prosent av unge i alderen 16-24 år i Norden risikerer langvarig utenforskap (Olsen et al., 2016), det vil si at de kan komme i en situasjon der de over tid hverken er i skole, arbeid eller i tiltak (såkalte NEETs: "Not in Education, Employment or Training"). Årsakene til marginaliseringen kan knyttes til en rekke forhold både på individuelt, institusjonelt og strukturelt nivå. For eksempel frafall fra videregående skole, økte helseutfordringer, og trekk ved arbeidsmarkedet som bidrar til at unge har mer utsatte posisjoner og lett faller ut i nedgangstider (Sletten and Hyggen, 2013; Ose et al., 2014; Olsen et al., 2016). På tross av mange satsinger innenfor flere velferdssektorer framstår marginaliseringen av unge fremdeles som en vesentlig både norsk og internasjonal utfordring som man mangler gode løsninger på.

Aktivitetstiltak og arbeidstrening på og utenfor ordinære arbeidsplasser blir ofte brukt både i Norge og i andre land for å inkludere ungdom som sliter, men slike tiltak fører ifølge noen studier – ofte brede og kvantitative makrostudier – i liten grad til at de kommer i arbeid (Hardoy et al., 2017). Det er blitt påpekt at slike tiltak kan ha negativ effekt blant annet fordi arbeidsgivere vurderer arbeidssøkere som tidligere har vært på arbeidstrening som mindre attraktive (Hyggen, 2017). En rekke kvalitative og mer lokale studier viser derimot til gode lokale erfaringer ved bruk av tiltak som for eksempel arbeidspraksis (Sletten and Hyggen, 2013). Slik peker forskningslitteraturen i litt ulike retninger.

Vanskelighetene med å få seg jobb er større for de ungdommene som ikke bare sliter på grunn av tidvis stor konkurranse om ledige jobber, men som også har problemer knyttet til helse, rus, kriminalitet, sosiale utfordringer, nedsatt funksjonsevne eller annet (Hardoy et al., 2017). De løsningene som så langt har vært prøvd ut har ikke vært gode nok. Det er behov for å forbedre samarbeid med arbeidsgivere og bruken av arbeid på vanlige arbeidsplasser for å inkludere unge som sliter i overgangen til voksenlivet (Frøyland, 2018a).

I dette notatet har vi sammenstilt og oppsummert vesentlige innsikter fra både norsk og internasjonal litteratur om betydningen av arbeid for unge knyttet til følgende problemstillinger:

- a) Deltids- og sommerjobb som virkemiddel i forebyggende barne- og ungdomsarbeid.
- b) Arbeid som innsatsfaktor for at unge kan greie å gjennomføre og bestå videregående opplæring og/eller unngå utenforskap, passivitet og uhelse.

Selv om de to problemstillingene i noen grad er overlappende, har vi valgt å strukturere notatet rundt dem ved først å se på litteratur om hva slags rolle arbeid kan ha i forebyggende arbeid blant barn og unge generelt, og dernest hva slags kunnskap som foreligger om bruk av arbeid i sammenheng med videregående skole. Før vi går nærmere inn på dette vil vi kort gjøre noe mer rede for bakgrunn og målgruppe.

1.1 Ungdom generelt og utsatt ungdom

Problemstillingene for dette notatet er i utgangspunktet rettet mot unge generelt, men i deler av litteraturen som behandler disse temaene skilles det mellom unge generelt og unge som har ekstra utfordringer og er utsatte på ulike måter. Vi skal derfor gjennom notatet også forsøke å forholde oss til begge disse «hovedgruppene» av unge.

«Ungdom» slik vi har definert det her, er stort sett mellom 15 og 25 år gamle. Begrepet "utsatt ungdom" blir brukt som et samlebegrep for en heterogen gruppe som har det til felles at de står i fare for eller allerede har falt ut av skole eller arbeid. Mens noen av dem er elever i den videregående skolen, har andre droppet ut, og noen har fullført med dårlige resultater. Noen uttrykker klar motivasjon for å komme tilbake til skole eller i jobb, mens andre ikke vet hva de

vil og framstår som umotiverte og uten "drive". Noen har alvorlige og omfattende problemer, mens for andre er problemene mer moderate.

Begrepet «NEET» (Not in Employment, Education or Training) er sammen med «utsatt», «utenfor», «i risiko» og «dropout» bare noen av flere begreper i bruk for å beskrive bekymringene knyttet til ungt utenforskap. Noen av disse begrepene legger i større grad «skylden for problemene» på de unge selv enn andre. Enkelte forskere foreslår derfor å bruke begrepet «i risiko» i stedet «marginalisert» fordi dette begrepet i større grad plasserer problemet i omgivelsene og for eksempel i skolen, i stedet for hos individet (Riele, 2006). Også begrepet «sårbarhet» peker mot individet, mens «utsatthet» mer peker mot at den unge har blitt «utsatt for noe», og slik kanskje ikke legger så mye av skylden på den unge selv. Reidun Follesø mfl. (2015) fant ut de unge selv ikke kjente seg igjen i å være «i risiko». De likte bedre å bli kalt «ungdom i svevet»; et begrep som i større grad peker framover mot nye muligheter som kan inntre når den unge om noe tid «lander».

Bildet av at noen er «utsatt», «marginalisert» eller «utenfor», kan forstås som sosial konstruert og som noe som har utviklet seg over tid og som benyttes av politikere, ansatte i offentlige velferdstjenester og andre for å beskrive noe man oppfatter som utfordringer. Slike bilder medfører ikke alltid riktighet. De «utsatte» kan ha ressurser og muligheter selv om disse ikke i den konteksten oppleves som åpenbare. At noen fester et begrep som å være i risiko eller utsatt – eller setter i gang en lokal satsing rettet mot en spesifikk gruppe – kan være problematisk og i seg selv bidra til stigma og marginalisering (Berk, 2015; Riele, 2006). Det kan virke inn på de unges forståelse og bilde av seg selv, og bidra til unge fortsetter å opptre som marginalisert og annerledes. Det er derfor viktig å tenke grundig gjennom hvordan man utformer slike tiltak/satsinger før man setter dem i gang.

1.2 Notatets oppbygning

I det neste kapitlet gjør vi kort rede for metode benyttet i prosjektet. I kapittel 3 presenterer vi så litteratur og innsikt med relevans for den første problemstillingen: Deltids- og sommerjobb som virkemiddel i forebyggende barne- og ungdomsarbeid. I kapittel 4 presenterer vi innsikt fra forskningslitteraturen om arbeid som innsatsfaktor for at unge kan fullføre videregående skole. I kapittel 5 trekker vi ut det vi basert på litteraturgjennomgangen oppfatter som sentrale utfordringer og gode grep når unge skal inkluderes i eller ved hjelp av vanlig arbeid. Vi oppsummerer til sist de viktigste funnene i kapittel 6.

2 Problemstillinger og metode

I dette kortfattede notatet studerer vi følgende problemstillinger:

- Deltids- og sommerjobb som virkemiddel i det forebyggende barne- og ungdomsarbeidet.
 - Hvilken forskningsbasert kunnskap foreligger om betydningen av sommer- og deltidsjobber for barn og unge?
- Arbeid som innsatsfaktor for at unge kan klare å fullføre videregående skole og unngå varig utenforskap:
 - Hva sier forskningslitteraturen om bruk av arbeid som virkemiddel for å få flere unge til å fullføre videregående skole og/eller unngå utenforskap, passivitet og uhelse?

De to områdene/problemstillingene er ikke gjensidig utelukkende, slik at enkelte studier og poenger vil være relevante for begge to. Et hovedskille er likevel at den første retter oppmerksomheten mot tidlig arbeidserfaring som del av generelt forebyggende ungdomsarbeid, mens den andre er mer rettet spesifikt mot bruk av arbeid for elever i den videregående skolen.

Vi bygger hovedsakelig på studier og publikasjoner knyttet til inkludering av utsatte unge gjennomført av forskere ved Arbeidsforskningsinstituttet siste 10 år, i tillegg til andre sentrale norske studier som vi i forskning med relevans for problemstillingene i dette notatet har kommet i inngrep med (disse refereres det fortløpende til i teksten).

Vi har også gjort et avgrenset og strategisk litteratursøk i noen sentrale kunnskapsdatabaser på hver av hovedproblemstillingene. Vi har brukt følgende søkeord (enkeltvis og i ulike kombinasjoner): «summer job», «work experience», «part time job», «part-time employment», «school», «school completion», «youth», «adolescents», «young people», «teen», «young adults». Vi har hovedsakelig søkt i databasen Academic Search Ultimate, men har gjort supplerende søk i Google Scholar, Web of Science, SAGE, ORIA og NORART. Vi har trukket ut artikler med relevans for unge fra disse søkene, og de vi har vurdert som aktuelle er tatt inn i litteraturgjennomgangen og referert til i dette notatet. Vi har i hovedsak prioritert studier publisert siste 10-15 år, og har bare tatt med studier publisert i vitenskapelige tidsskrifter fra disse søkene.

Vi har også lett etter relevante studier i litteraturlistene på inkluderte studier.

3 Deltids- og sommerjobb som virkemiddel i forebyggende barne- og ungdomsarbeid

Oppmerksomheten og forhåpningene knyttet til bruk av vanlig arbeid/arbeidspraksis blant unge, for eksempel i form av deltidsarbeid eller sommerjobber, er ikke ny. En rekke eldre studier belyser og diskuterer betydningen av arbeid på vanlige arbeidsplasser som middel for læring, utvikling og dannelse 40-50 år tilbake (Hamilton and Crouter, 1980). Enkelte av dem peker på at betydningen av arbeidserfaring i form av sommerjobber eller deltidsarbeid for unge er vesentlig overdrevet ved at arbeidspraksis ikke i vesentlig grad har bidratt til forbedringer i utdanning, sosialisering og framtidig arbeid for unge slik mange hadde forhåpning om (Steinberg, 1982).

Kunnskapen som løftes fram i disse studiene bygger blant annet på at arbeidet som tilbys unge ufaglærte ofte er repetitivt og lite utfordrende, og dermed ikke bidrar vesentlig til læring og utvikling for unge generelt. Leonard advarer imidlertid mot å vurdere ulike typer arbeid med voksne som referanseramme, og hevder at for unge kan selv «enkle arbeidsoppgaver» være krevende (Leonard, 1999; Leonard, 2002; Leonard, 2003). Men også i Norge kjenner vi til at noen arbeidsgivere «utnytter» unge ved å la de arbeide over korte perioder finansiert gjennom NAV uten å tilby varig arbeid i ettertid (Frøyland and Neumann, 2012). En rekke studier har vist at arbeidspraksis i seg selv ikke gir overgang til senere arbeid (Hardoy et al., 2017). Det er med andre ord ikke gitt at arbeid i vanlige virksomheter bidrar positivt inn i unges liv. Arbeid kan også fungere destruktivt, forsterke opplevelsen av å ikke mestre eller være annerledes, eller være direkte utnyttende dersom den unge settes til oppgaver han eller hun ikke mestrer, eller hos lite støttende og interesserte arbeidsgivere.

Samtidig peker en rekke både nyere og eldre studier på at både deltidsarbeid og sommerjobber kan bidra – og i all hovedsak bidrar positivt på en rekke måter (Herrygers and Wieland, 2017; Simpson et al., 2018), og kanskje særlig for utsatte unge (Myers et al., 2011). I forskning om bruk av arbeid for å inkludere utsatte og belastede unge argumenteres det for at en god «match» mellom den unges interesser og ferdigheter og oppgavene som tilbys er en forutsetning for at arbeid skal kunne få en positiv funksjon og bidra til mestring og utvikling (Frøyland, 2016; Frøyland and Spjelkavik, 2014). Men like viktig er nok kvaliteten på relasjonen til arbeidsgiver/arbeidsplass, og ikke minst hvor egnet den enkelte arbeidsgiver og det aktuelle arbeidsmiljøet er (Frøyland, 2018b).

Noen studier løfter fram mer teoretiske begrunnelser for hvorfor bruk av arbeidsplass og mestring av arbeidsoppgaver kan være viktig. For eksempel framhever teoretiske tilnærminger som Social Role Valorization Theory (verdsetting gjennom sosial rolle) betydningen av å tildele verdsatte sosiale roller og funksjoner til marginaliserte personer (2017; Wolfensberger, 1998; Wolfensberger, 2011; Askheim, 2012; Kristiansen, 1993; Sandvin and Schjønby, 1992). Hovedpoenget er at folks velferd i stor grad henger sammen med hva slags sosiale roller de får i samfunnet, og at den enkelte utvikles, anerkjennes og inkluderes gjennom det bidraget vedkommende gir i kraft av sine roller og funksjoner. Bruk av arbeid på vanlige arbeidsplasser kan være et eksempel på en slik «sosial rolle» som har verdi i lokalsamfunnet og slik kan bidra både til inkludering, medvirkning og utvikling av selvverd.

Med andre ord peker forskningslitteraturen i flere retninger. Vi skal nå se litt nærmere på hva særlig nyere studier viser og gå litt mer i dybden på noen av disse problemstillingene.

3.1 Hva sier litteraturen?

Flere studier peker på at det foreligger en oppfatning om at sommerjobb og tidlig arbeidserfaring er positivt for elever i videregående skole med tanke på deres senere arbeidskarrierer. Men flere av disse studiene peker på at det empiriske kunnskapsgrunnlaget

om betydningen av sommerjobb og/eller tidlig arbeidserfaring er lite og at det foreligger forholdsvis få studier som har studert dette (Alam et al., 2015; Leos-Urbel, 2014). Våre litteratursøk tyder på det samme; vi finner relativt få empiriske studier som studerer betydningen av sommerjobb, men finner flere som omhandler deltidsarbeid for ungdommer. Vi har trukket fram de studiene som vi mener er mest relevante for den norske storbykonteksten, og presenterer studiene vi ellers har sett på mer generelt. Mens noen av disse studiene fokuserer på sommerjobb/tidlig arbeidserfaring blant unge generelt, har andre avgrenset fokuset til unge med nedsatt funksjonsevne eller som kommer fra belastede områder eller er utsatt av andre årsaker.

3.1.1 Deltidsarbeid

Flere studier trekker fram positive erfaringer med tidlig arbeidserfaring og deltidsarbeid. I en forholdsvis gammel studie viser Phillips og Sandstrom at foreldre til sysselsatte tenåringer oppfatter deltidsarbeids positivt og hevder at det fører til utvikling av tillit og motivasjon (Phillips and Sandstrom, 1990). Flere studier har fanget de unges egne erfaringer:

- Simpson mfl (2018) intervjuet og observerte britiske ungdommer fra 14-18 år i deltidsarbeid, og fant at slikt arbeid på vanlige arbeidsplasser gir **gode muligheter for læring og utvikling** av flere ulike ferdigheter.
- McKechnie mfl (2010) fant at unge i deltidsarbeid opplevde å ha utviklet kommunikasjons- og menneskeferdigheter gjennom arbeidet, relasjonelle ferdigheter (særlig med medarbeidere), tall-ferdigheter (ofte assosiert til å arbeide med penger), og at de utviklet selvtillit gjennom praksisen.
- En annen studie fant mye av det samme, for eksempel at unge selv erfarte at de gjennom arbeid fikk kommunikasjons- og problemløsningsferdigheter, evne til å arbeide i team, samt at de lærte å ta ansvar, opptre selvstendig og ble klar over verdien av penger og budsjettering (Howieson et al., 2012).
- Hobbes mfl (2007) fant at tenåringer selv opplever at arbeid gir dem mulighet til å utvikle spesifikke ferdigheter slik som ferdigheter i å forholde seg til mennesker/kunder, og ferdigheter i å håndtere penger.

3.1.2 Sommerjobber

Noen studier har fokusert spesifikt på betydningen av sommerjobber, og her er de vi oppfatter som mest relevante:

- En randomisert og kontrollert studie fra 2014 blant 1634 utsatte unge i alderen 14-21 år i Chicago, viste at tilgang til **sommerjobb bidro til å redusere voldsutøvelse** i denne belastede gruppen med 43% målt over en periode på 16 måneder (Heller, 2014). Ungdommene ble tilfeldig fordelt i to grupper, der en fikk sommerjobb (25 timer arbeid pr uke), en fikk sommerjobb samt regelmessig sosio-emosjonell opplæring (15 timer arbeid og 10 timer opplæring). Unge uten et spesielt tilbud fungerte som kontrollgruppe. Resultatene var like god i begge innsatsgruppene, noe som indikerer at det ikke var den sosio-emosjonelle opplæringen som bidro til resultatene. Forfatterne bak diskuterer en rekke mulige årsaker til forbedringen. For eksempel peker de på at de unges mentorer på arbeidsplassene bidro til at de unge lærte å håndtere konflikter på arbeidsplassen i tillegg til å lære grunnleggende arbeidsferdigheter. Arbeidet kan i seg selv ha bidratt til forbedret selvkontroll, utvikling av self-efficacy og redusert frustrasjon. De peker også på at inntekt, arbeidsferdigheter og arbeidsgiverrelasjoner kan ha hatt en betydning. Forfatterne konkluderer med å hevde at resultatene fra studien peker i retning av å prioritere forebygging (for eksempel i form av å tilby sommerjobb) framfor behandling/forbedring.
- To andre studier har vurdert et sommerjobb-program for unge i New York, og begge viser at deltakelse i **sommerjobb bidrar til en liten økning i tilstedeværelse på**

skolen i løpet av skoleåret, og at tiltaket gir **størst effekt blant de mest risikoutsatte** (Leos-Urbel, 2014). Formålet med New York City's Summer Youth Employment Program var å introdusere og forberede unge for framtidige karrierer, bidra til å utvikle ferdigheter som trengs i arbeidsmarkedet, og bidra til økte inntekter til de unges familier. De unge fikk arbeid i både offentlige og private virksomheter, og fikk bistand til å finne jobber og i opplæringen som var nødvendig. Schwartz mfl. (Schwartz et al., 2015) viser at resultatene i dette programmet var bedre for de som hadde deltatt over flere år i programmet, og hevder at slike programmer kan være et viktig supplement i verktøykassene til politikktutformere.

- Alam mfl. (Alam et al., 2015) studerte effekten av et program som tilbød 3-ukers sommerjobb til jenter i 2. klasse på videregående skole i Falun (Sverige). De fant at **sommerjobben bidro til substansielt høyere inntekt i løpet av videregående skole**, og også til 19% **høyere inntekt etter fullført videregående skole**. Samlet sett hadde programmet likevel beskjeden innvirkning siden bare 5% av ungdommene i området fikk delta. Forskerne fant en indikasjon på at virkningen av programmet var høyere for jenter med svakere akademiske ferdigheter.

En rekke studier har studert spesifikt bruk av arbeidspraksis, deltidsarbeid eller sommerjobber for unge med ekstra utfordringer for eksempel i form av nedsatt funksjonsevne så som lærevansker, autisme eller andre utfordringer:

- Flere studier har vist at **tidlig erfaring fra betalt arbeid**, for eksempel mens man er elev på skolen, innvirker på mulighetene for senere å finne seg et arbeid og er **en av de mest sentrale faktorene i overgangen mellom skole og arbeid** (Carter et al., 2012; Gold et al., 2013; Test et al., 2009; Wehman et al., 2015). Mamun mfl. (2018) fant for eksempel at tidlig arbeidserfaring øker sannsynligheten for å være ansatt to år senere med 17 % blant unge i alderen 18-20 år som hadde nedsatt funksjonsevne.
- Herrygers og Wieland (2017) viser at **tidlig deltidsarbeid er formativt og bidrar til å forme unge menneskers identitet** og oppfattelse av mening med arbeidsdeltakelse. De finner at tidlig arbeidserfaring kan påvirke unge menneskers forståelse av arbeid og selvoppfatning på positive måter. De framhever at for sårbar ungdom er det viktig å legge an et helhetlig perspektiv ved å se de unge som «mennesker» og ikke bare som arbeidstakere. Gjennom omsorgsfull oppfølging fra hjelpere ansatt i et ungdomstiltak fikk unge som inngikk i denne studien erfare at de hadde ressurser til å lære ferdigheter som kunne bidra til å forbedre deres egne liv. Herrygers og Wieland konkluderer med at hvordan den enkelte relaterer seg til og samhandler på arbeidsplassen påvirker den enkeltes oppfattelse av mening med arbeid og mestringsevne. Slik framhever de betydningen av organisasjonskultur og mellommenneskelig samhandling.

3.2 Oppsummering

Fra den kortfattede gjennomgangen av litteratur er dette viktige hovedpoenger:

- En rekke studier framhever betydningen av arbeidserfaring i form av deltidsarbeid i ungdomsårene for utvikling av en opplevelse av mening med arbeid og en rekke konkrete ferdigheter og evner så som kommunikasjons- og menneskeferdigheter, relasjonelle ferdigheter, tall-ferdigheter og selvtillit.
- Sommerjobb og tidlig arbeidserfaring er funnet å ha positiv betydning i de fleste studiene vi har funnet, men virkningen blir liten for hele ungdomsgruppa sett under ett fordi det bare er en liten del av ungdommene som får ta del i programmene.
- Flere studier peker på en tendens til at sommerjobb og arbeidserfaring betyr mer for de mest utsatte unge enn for unge generelt. Studier av betydningen av sommerjobb, deltidsarbeid og arbeidspraksis blant unge med *funksjonsnedsettelser* viser i

hovedsak positive resultater. For unge med funksjonsnedsettelse er tidlig arbeidserfaring en av de mest betydningsfulle faktorene med tanke på senere å få seg en jobb.

- Bruk av arbeid som en type anerkjent sosial rolle for å fremme utvikling og inkludering kan begrunnes i teoretiske retninger som Social Role Valorization Theory.

4 Arbeid som innsatsfaktor for at unge kan klare å fullføre videregående skole og unngå utenforskap

Mens kapitlet ovenfor behandlet litteratur om arbeidets betydning sett i et generelt forebyggende perspektiv, ser vi i dette kapitlet mer eksplisitt på hvilken rolle arbeid kan spille i forhold til skolegjennomføring og senere arbeidskarriere.

4.1 Hva sier litteraturen?

Flere studier har utforsket betydningen av deltidsarbeid parallelt med skolegang for gjennomføring av skole, akademisk prestasjon og videre skolegang eller framtidig arbeid, og finner både positive og negative virkninger av slik tidlig arbeidserfaring.

- En eldre amerikansk studie viste at **unge som begynner å arbeide tidlig i mindre grad går videre til høyere utdanning** (Carr et al., 1996). De fant også at det å **arbeide parallelt med skole hadde flere positive effekter**, som økt deltakelse i arbeid, ansettelse og økt inntekt så lenge som 10 år etterpå. Carr mfl. konkluderer med at fordelene knyttet til tidlig arbeid overstiger de utdanningsmessige ulempene. Lignende konklusjoner ble nådd også i en nyere studie (Lee and Orazem, 2010) som fant at å arbeide parallelt med skolegang ikke påvirker skoleprestasjonene negativt og øker sannsynligheten for å fullføre. Samtidig minsker sannsynligheten for å gå videre til høyere studier, slik også Carr mfl. fant. En noe eldre studie fra Mexico fant i motsetning til disse at økt arbeidsmengde og intensitet blant skoleungdom økte sjansene for «drop-out» (Olatunji, 2005).

Flere av disse studiene er utført i en annerledes kulturell kontekst enn vi vanligvis finner i Norge gjerne med større innslag av fattigdom og der unge kan ha et større forsørgeransvar enn det som er vanlig i Norge. Med andre ord må vi være forsiktige med å antyde at disse studiene har relevans også for norske forhold. Imidlertid viser en rekke norske studier klare innslag av fattigdom blant unge og deres familier både i norske byer og i mer tettbebygde strøk så som bydeler i Oslo med store innslag av innvandrere (Frøyland et al., 2016; Frøyland and Neumann, 2012; Frøyland et al., 2018). Dermed kan det tenkes at slike studier kan ha noe overføringsverdi likevel.

- Staff mfl (2010) peker i en annen amerikanske studie på at **tenåringer som arbeider mer enn 20 timer i uka gjør det dårligere i skolen** enn unge som arbeider mindre. De diskuterer to mulige forklaringer på dette: 1) at betalt arbeid tar tid og innsats bort fra skolearbeidet (så som lekser, prøveforberedelser etc), 2) at sammenhengen mellom betalt arbeid og skoleprestasjoner er spurios (dvs at det egentlig ikke er en slik sammenheng) og i stedet reflekterer allerede eksisterende forskjeller mellom studentene knyttet til akademiske evner, motivasjon og engasjement. De finner støtte for begge ved at både de som ønsket å arbeide (men ikke gjorde det) og de som faktisk arbeidet i større grad enn andre hadde utfordringer på skolen. Slik finner de at både seleksjons- og kausalitetsprosesser bidrar til dårligere skoleresultater. En annen studie viste at det å arbeide 20 timer eller mindre i uka hadde ubetydelig innvirkning (positiv eller negativ) på skolegang, psykologiske forhold eller atferd ellers (Monahan et al., 2011).
- En nyere belgisk studie om forskjeller i omfang på betalt arbeid mellom studenter ved allmennfaglige (akademiske) og yrkesfaglige studieretninger, er kanskje av mer relevans for norske forhold (Van Houtte and Stevens, 2016). Forfatterne viser til at bekymringer for at arbeid parallelt med skole kunne ha negative konsekvenser i liten grad har fått støtte i tidligere studier, og at noen studier viser at å arbeide et

begrenset antall timer er fordelaktig for skoleprestasjonene. Denne studien undersøker om det at elever ved lavstatus studieretninger (low track – yrkesfaglige) i større grad enn på studieretninger med høyere status (high track – allmennfaglige) faller ut av skolen kan knyttes til det at disse elevene også arbeider mer parallelt med skolegang. Studien viser ikke noen sammenheng mellom arbeid og skoleprestasjonene, men viser at **de som arbeider deltid i mindre grad planlegger aktivt for fullføring av skolen**. Van Houtte og Stevens finner at en sentral forklaringsfaktor ligger i kulturelle forhold ved den enkelte skole og disse studieretningene så som mindre opplevelse av kontroll over suksess eller fiasko på skolen blant elevene, høyere grad av håpløshetsfølelse og sterkere opplevelse av at skolen «arbeider mot dem» og at de må ha flaks for å lykkes. En slik «håpløshetskultur» betyr ifølge disse forfatterne mer enn de kravene skolen generelt legger på elevene.

Andre studier viser at det å ta arbeid og praksis på vanlige arbeidsplasser inn i relevante skolefag bidrar positivt langs flere akser.

- For eksempel fant Polidano og Tobasso (2014) at i Australia førte **praksis på arbeidsplass (15 dager i løpet av et år) som del av klassebaserte fag til økt sannsynlighet for å fullføre skole** (secondary school) med 14%. De fant også **økt sannsynlighet for å komme i fulltidsjobb senere**, og for de som kom i fulltidsjobb også for økt inntekt. Policano og Tobasso peker på en utfordring for policy-makers knyttet til å engasjere/rekruttere arbeidsgivere/arbeidsplasser som kan bidra til slik arbeidsplassbasert læring for skoleelevene, og foreslår blant annet at offentlige tjenester bør kunne spille muliggjørroller (enabling roles) i arbeidet med å «matche» skoler og arbeidsgivere, og ved å bistå både arbeidsgivere og skoler med å gjøre seg nytte av slike korte arbeidspraksiser (Polidano and Tabasso, 2014: 141).

Vi skal senere komme nærmere inn på hva forskning om arbeidsinkludering mer generelt (og ikke bare rettet mot ungdom) har avdekket om hvordan man nettopp kan bygge relasjoner med arbeidsgivere og slik få tilgang til arbeidsmuligheter. Internasjonalt er dette et mye omtalt tema blant annet i forskning om tilnærmingen Supported Employment (SE) (Drake et al., 2012; EUSE, 2014; Frøyland and Spjelkavik, 2014; Frøyland, 2018a). Hovedideen i denne tilnærmingen er at arbeidssøkere med store bistandsbehov raskt tilbys arbeid på vanlige arbeidsplasser, men at både de og arbeidsgiverne samtidig følges tett opp av jobbspesialister som har kompetanse om hvordan arbeidsplasser kan brukes for å inkludere personer med store bistandsbehov.

Studiene vi har vist til så langt, viser at det å få kjennskap til det ordinære arbeidslivet gjennom kortvarig praksis kan være viktig for sårbar ungdom, og kan bidra til å øke deres motivasjon til å gjennomføre utdanning. Arbeid ved siden av studiene kan virke på flere måter. På den ene siden kan det føre til at ungdom endrer sine ambisjoner fra studier til arbeid, og at de har mindre tid å dedikere til skolearbeid. På den annen side kan et begrenset antall timer deltidsarbeid per uke bidra til en høyere grad av gjennomføring av skolen, og bedre lønnsutvikling senere i livet.

4.1.1 Unge med ekstra utfordringer

Mens de fleste studiene referert til ovenfor har adressert unge mer generelt, er bruken av arbeid og betydningen av dette også tydelig – og kanskje mer tydelig – i studier rettet mot unge med ulike typer av ekstra utfordringer. Bruk av arbeidsplasser er for eksempel ett av flere temaområder i forskning om overgangen fra skole til arbeid for unge med ulike funksjonsnedsettelse og vansker som for eksempel lærevansker, utviklingshemming, emosjonelle og sosiale vansker, rusutfordringer, psykisk helseproblemer, eller andre problemer (Osgood et al., 2010; Osgood et al., 2005; Xie et al., 2014; Legard, 2013).

Internasjonalt er fokuset på overgangen mellom skole og arbeid gjerne omtalt som "Youth Transition" eller "Transition Planning" (Luecking, 2009; Wehman, 2011). I USA finnes flere overgangsprogram som tilbyr unge elever med funksjonsnedsettelse hjelp til å finne arbeid samtidig som de går i skole (Gold et al., 2013; Luecking, 2009). Hjelperne som bistår de unge blir gjerne kalt "transition professionals" som arbeider i "transition services" og gjerne med base i "transition teams" (Wehman, 2011). Fasene i dette arbeidet blir definert noe ulikt, men i et av programmene beskrives intervensjonen i form av 3 faser: 1) karriereveiledning og jobbutplassering ("Career counseling and job placement"), 2) betalt arbeid med støtte ("Paid Work with assistance from staff support"), og 3) fortløpende oppfølging i jobb med fokus på hvordan den unge lykkes ("Follow-along support and tracking of participants' performance on the job") (Gold et al., 2013: 32).

Robert Luecking viser hvordan man kan arbeide med en rekke områder for å støtte unge i overgangen til arbeidsliv, som planlegging av overgangen, informasjon til arbeidsgiver om utfordringene til den unge, støtte til familiene til de unge, arbeide med å finne og rekruttere arbeidsgivere, støtte den unge på arbeidsplassen, bruk av mentorer, og ikke minst samarbeid med andre instanser som for eksempel psykisk helse, oppfølgingstjenesten eller andre (Luecking, 2009).

Flere studier har vurdert hva som er sentrale faktorer i disse programmene for å få til vellykket overgang fra skole til arbeid (Carter et al., 2012; Gold et al., 2013; Test et al., 2009; Wehman et al., 2015).

- Blant de mest sentrale faktorene er **arbeidserfaring fra en vanlig arbeidsplass i løpet av skoleperioden**, samt klare forventninger fra foreldrene om framtidig arbeid (Wehman et al., 2015).

Hos disse forfatterne er ikke oppmerksomheten først og fremst på å få fast og varig arbeid, men på læring og utvikling gjennom arbeidspraksis, "jobbskygging" (følge en ansatt en arbeidsdag), "internships", lærlingeløp og lignende. Formålet er ikke å skaffe ungdommen fast arbeid på kort sikt, men å forberede overgangen fra skole til arbeid best mulig for slik å bidra til arbeid på lenger sikt.

Forskningslitteraturen viser eksempler på slike «transition services» med et helhetlig fokus og aktiv bruk av vanlige arbeidsplasser for elever også i norsk videregående skole (Frøyland et al., 2016).

- På en videregående skole i Gudbrandsdalen hadde man egne ungdomskontakter på den videregående skolen som fulgte opp elever som hadde utfordringer og samarbeidet tett med deres lærere og deltok i møtene ved ungdomsteamet på NAV-kontoret. Ungdomskontaktene oppsøkte de unge hjemme ved behov, og fulgte dem ut på lokale arbeidsplasser.
- I en kommune i Vestfold samarbeidet mestringsentreprenører etter en mer ambulerende modell der de oppsøkte ungdommene og samarbeidet tett med både dem, skole og aktuelle arbeidsgivere.
- I en liten vestlandskommune etablerte de et eget ungdomskontor som gjorde det mulig for ungdommer og deres familier å få bistand fra 8 ulike instanser på samme sted. Kontoret var åpent både på dagtid og kveldstid. Her var rådgivere ved både ungdomsskole og videregående skole trukket inn som bidragsyttere.
- Jobbskolen i Kristiansand representerer en fjerde tilnærming. Her kan ungdom som har vært utenfor skole og arbeid lenge møte opp i egne lokaler og få tilrettelagt undervisning enkeltvis eller i grupper der og når den enkelte selv er «klar for det». Mange av ungdommene sliter med sosial angst og har dårlige erfaringer fra skolegang som gjør det vanskelig å lære på vanlige skoler. I dette prosjektet benyttes i stedet prosjektlokalene og lokale arbeidsplasser som redskaper for læring. Formålet er å fullføre noe skole og arbeid blir brukt som middel for å nå det, derav navnet

«Jobbskolen». 2-3 medarbeidere med sosialfaglig og pedagogisk kompetanse følger de unge så tett det lær seg gjøre fra Jobbskolens lokaler, og en «jobbspesialist» ansatt ved markedsavdelinga i det lokale NAV-kontoret blir kjent med ungdommene og bistår dem i kontakt med egnede arbeidsgivere.

Kompetansen og ikke minst kapasiteten i skolen til å bygge relasjoner med det lokale næringslivet kan ha stor betydning for bruken av arbeidsplasser som del av skolegangen (Frøyland et al., 2016). Ekspertkompetanse på bruk av arbeidsplassen og kapasitet til å følge opp tilstrekkelig tett, er i for liten grad tilstede i skolesystemet slik disse forskerne har erfart det. Kunnskap og erfaring knyttet til inkludering av utsatte grupper i arbeid er særlig utviklet under tilnærmingen Supported Employment (SE) som vi også tidligere viste kort til. Vi skal derfor nå gi en noe mer utførlig presentasjon av SE.

4.1.2 Supported Employment

I SE er rask utplassering i ordinært arbeidsliv med tilrettelegging, opplæring og oppfølging på selve arbeidsplassen hovedtilnærmingen (place then train), og et alternativ til det som både i Norge og internasjonalt har vært dominerende; en gradvis tilnærming ved "opprusting" av enkeltindividet på mer eller mindre skjermede enheter før inkludering i arbeid (train then place) (Spjelkavik, 2012).

- I SE-tilnærmingen fasiliteres arbeidsinkludering ved hjelp av tett oppfølging fra egne jobbspesialister, som skal sørge for at de arbeidssøkende ikke bare blir plassert ut på arbeidsplassen (place), men også at de får tilstrekkelig trening og oppfølging der (train). Jobbspesialistene har opplæring eller trening i å bruke vanlige arbeidsplasser som middel til inkludering av utsatte grupper.

Rask utplassering uten slik oppfølging – det vil si at NAV eller andre hjelpere overlater til arbeidsgiver å håndtere arbeidspraksisen uten at noen med egnet kompetanse følger opp – blir ofte omtalt som 'place-pray' og er ikke i tråd med SE.

Det finnes flere versjoner av SE. De mest sentrale er femtrinnsprosessen og Individual Placement and Support (IPS). IPS (Individuell jobbstøtte på norsk) ble utviklet spesielt for arbeid med mennesker med alvorlige psykiske helseproblemer, og bygger på følgende 8 prinsipper (Drake et al., 2012):

- 1) Ansettelse i det ordinære arbeidslivet er det primære målet.
- 2) Deltakelse skjer basert på den enkeltes ønske.
- 3) IPS, det vil si støtte på jobben, er integrert i behandlingen.
- 4) Jobbsøking blir styrt ut fra individuelle preferanser og valg heller enn faglige vurderinger.
- 5) Det gis råd om økonomiske støtteordninger, rettigheter og eventuelle krav.
- 6) Jobbsøk kommer raskt i gang. I IPS gis «high score» dersom man innen 30 dager tar kontakt med en aktuell arbeidsgiver.
- 7) Jobbutvikling, det vil si arbeidet med å bygge relasjoner til og nettverk med potensielle arbeidsgivere, er noe som skjer systematisk og kontinuerlig.
- 8) Oppfølgingen er tidsbegrenset og individuelt tilpasset.

Femtrinnsprosessen er godt utbredt i Norge og har blitt identifisert og anerkjent som en europeisk modell og et rammeverk for god praksis i arbeidet med å hjelpe mennesker som av ulike grunner sliter, til å finne seg en jobb (Frøyland and Spjelkavik, 2014: 24).

Femtrinnsprosessen benyttes ovenfor mennesker med en rekke ulike typer utfordringer, og

ikke bare personer med store psykiske vansker slik tilfellet er for IPS. Her er bistanden skissert i følgende faser:

- 1) innledende kontakt og samarbeidsavtale,
- 2) yrkeskartlegging og karriereplanlegging,
- 3) finne en passende jobb,
- 4) samarbeid med arbeidsgiver, og
- 5) opplæring og trening på/og eller utenom arbeidsplassen.

De fem fasene er ikke tenkt som et standardisert eller nødvendig utviklingsforløp. De er mer uttrykk for hva praktikere på feltet har erfart som viktige faser.

Initiativ som bygger på SE har vist gode resultater:

- Randomiserte kontrollerte studier (RCT) viser for eksempel **høyere overgang til ordinær jobb, lenger arbeidstid, raskere jobbetablering, og lenger fastholdelse av jobb** for personer med psykiske lidelser (Burns et al., 2007; Bond et al., 2008; Nøkleby et al., 2017; Bonfils et al., 2017; Kinoshita et al., 2013). Det er også funnet gode resultater for andre brukergrupper, men evidensen er ikke like sterk her (Cimera, 2011; Spjelkavik, 2012; Arbetsförmedlingen, 2017).

Supported Employment kan benyttes som inkluderingstilnærming i alle typer bransjer og arbeidsteder. Imidlertid vil ulike bransjer og virksomheter ha særegne kjennetegn og utforming som den involverte jobbspesialist vil måtte skaffe seg kunnskap om og innsikt i for å kunne finne egnete jobber og skreddersy oppfølgingen. SE har vært prøvd ut også i Norge (Spjelkavik, 2016; Spjelkavik et al., 2016; Reme, 2016; Hernes, 2014), og på bakgrunn av nye kunnskapsoppsummeringer (Nøkleby et al., 2017) har de norske myndighetene i økende grad tatt i bruk denne tilnærmingen som del av arbeids- og velferdstjenestene.

Det foreligger foreløpig relativt få studier av SE spesifikt for målgruppen utsatt ungdom, men de som foreligger viser i all hovedsak gode resultater (Burke-Miller et al., 2012; Bond et al., 2014; Ferguson, 2013). En svensk studie som vurderte effekter av ulike tilnærminger til arbeidsrettet bistand for unge er spesielt interessant:

- Her ble bistand i tråd med femtrinnsprosessen i SE sammenlignet med mer «vanlig» bistand i form av vanlige arbeidsrettede tiltak for ungdom slik vi også finner det i Norge (veiledningssamtale, gruppeaktiviteter, psykologsamtale, besøk på arbeidsplasser etc.), og en mer klassisk tilnærming innenfor sosialt arbeid (case-management) der sosialarbeidere ga bistand til det brukeren eksplisitt ønsket seg. Av disse tre bistandsalternativene var det **SE (femtrinnsprosessen) som i størst grad bidro til å hjelpe de unge i arbeid, og som ble vurdert som mest kostnadseffektivt**. Mens 26 % av SE-deltakerne var i jobb 15 måneder etter start, var 20 % av de som fikk case-management bistand i arbeid, og 18 % av de som fikk mer tradisjonelle, men ungdomstilpassede tjenester (Arbetsförmedlingen, 2017).

Det å bygge relasjoner til arbeidslivet og følge opp både arbeidssøkere og arbeidsgiver/arbeidsplass er i seg selv en så omfattende oppgave at det er begrenset hvor mye bistand en jobbspesialist kan yte på andre områder enn det arbeidsrettede. For å reservere nok tid og ressurser til den arbeidsrettede oppfølgingen, er det derfor et vesentlig poeng i SE å etablere et samarbeid med andre instanser og aktører som kan ivareta oppfølging på andre områder enn det som dreier seg om arbeid. IPS-versjonen av SE er her kanskje den tydeligste, i og med at utgangspunktet for IPS ofte er tverrfaglige team der jobbspesialisten er en av flere spesialister som samarbeider med andre aktører om å yte individtilpasset bistand til den enkelte arbeidssøker.

4.1.3 Bruk av arbeid som middel til skolegjennomføring

Vi vil avslutningsvis i dette kapitlet trekke fram forskningen rundt et tiltak som har prøvd å samhandle mer systematisk enn mange andre med arbeidsgivere og næringslivet for elever i den videregående skolen, Lindesneslosen (Frøyland et al., 2018). Målet med dette tiltaket var å sørge for at ungdom i alderen 14-21 år fikk individuell, tilpasset oppfølging slik at de kunne gjennomføre planlagt utdanning eller komme i vanlig arbeid. For å lykkes med dette skulle egne losere samordne innsats fra NAV, Fylkeskommunen og kommunene i regionen, og utgjøre et helhetlig tilbud til de ungdommene som hadde behov for det. Lindesneslosen bygde på den individuelle oppfølgingsmodellen i Supported Employment der bruk av vanlige arbeidsplasser var et sentralt virkemiddel for mestring, motivasjon, utvikling av arbeidsidentitet og bedre skolegjennomføring.

- Losene hadde «hovedbase» på den videregående skolen, men samarbeidet med tilhørende ungdomsskoler, oppfølgingstjenesten og kontaktlærerne, og med de instanser i hjelpeapparatet ellers som til enhver tid var relevante for den enkelte unge, samt med arbeidsgivere.

Situasjonen for mange av ungdommene var stort fravær, manglende vurdering i fag på skolen, og fare for å miste skoleplassen. Typiske utfordringer var nederlagserfaringer, dårlig selvfølelse, belastende sosial arv og stigma. Oppmøteproblematikk og rus- eller psykiske utfordringer gikk hyppig igjen. En del av ungdommene var syke. Noen hadde problemer med å stå opp om morgenen eller med å finne en praksisplass. Flere bodde alene, noen hadde ustabile boforhold.

Lindesneslosen bygde oppfølgingen særlig på femtrinnsprosessen i SE, men tok også inn elementer fra IPS. Lindesneslosen har i noen tilfeller drevet aktiv «jobcoaching» på arbeidsplass og har vært «medsitter» i klasserom; i tillegg har Lindesneslosen vært aktivt involvert i ungdomsskole og i overgangen fra ungdomsskole til videregående skole. Metodikken Lindesneslosen følger framstår som mer fleksibel, proaktiv, oppsøkende og systematisk enn den oppfølgingen videregående skoler vanligvis har kapasitet og kompetanse til å utføre (Frøyland mfl 2018).

- I evalueringen fra prosjektet oppsummerer forfatterne (Frøyland et al., 2018) at det de har observert, har styrket deres antakelse om at implementering av en tilnærming basert på prinsippene i Supported Employment/Education i norsk videregående skole kan løfte systematikken og kvaliteten i det å bruke vanlige arbeidsplasser for både å styrke skolegjennomføringen og for å forbedre overgangen til vanlig arbeid for ungdom som av ulike grunner står i fare for å bli en del av «utenforskapet».

Modellen viser ifølge dem et tydelig potensial til å forbedre metodene for samarbeid med det lokale arbeidslivet i oppfølgingen av ungdommer som sliter med livene sine samtidig som de er elever i skolen. Lindesneslosen har kommet i posisjon til å hjelpe en betydelig andel unge i regionen som sliter med helse, hjemmesituasjon, skolegang eller arbeid. En hovederfaring har vært at losene har brukt tid på å utøve en grunnleggende omsorg for mange av ungdommene, og som den skole- eller arbeidsrettede bistanden så har vært fundert på. Flere studier finner at denne typen omsorg – å bli sett og fulgt opp av en voksenperson – er en viktig grunn til at ungdom kan overvinne sårbarhetsfaktorer og lykkes i utdanning (Follesø et al., 2011; Ramsdal et al., 2018; Natland and Rasmussen, 2012). En klar erfaring i dette tiltaket var at det å arbeide med denne målgruppa kunne være krevende og at tett oppfølging ofte må ytes over lang tid, gjerne flere år (Frøyland et al., 2018). Imidlertid foreligger det foreløpig ikke kunnskap om hvordan dette tiltaket har innvirket på den lokale statistikken for unge og utenforskap (sluttrapport kommer i 2020).

4.2 Oppsummering

Studiene viser at ungdom med ekstra behov ofte trenger mer enn bare en jobb for å lykkes, de trenger utvidet støtte i en overgangsfase, der man ser på ungdommens liv i en helhet, og også trekker inn velferds- og helsetjenester, i tillegg til familie og lokalsamfunnet. Vi skal komme mer inn på dette i neste kapittel. Fra gjennomgangen av studiene ovenfor vil vi ta ut følgende hovedpoenger:

- Å arbeide i begrenset grad samtidig med skolegang virker ifølge litteraturen i hovedsak positivt inn på skolearbeid og videre karriere.
- Å arbeide mye parallelt med skolegang (mer enn 20 timer i uka) kan virke negativt inn på skoleprestasjonene og videre karriere.
- Å ta arbeid på vanlige arbeidsplasser (arbeidspraksis) inn som del av skolefagene har positiv effekt både på gjennomføring og senere arbeidskarriere.
- Betydningen av deltidsarbeid og arbeidspraksis er større for svakere stilte elever, og er godt dokumentert for unge med ekstra utfordringer.
- Supported Employment er dokumentert mer effektiv enn andre tilnærminger til arbeidsinkludering i en rekke studier ovenfor arbeidsløse personer med nedsatt funksjonsevne generelt, og i økende også ovenfor utsatte unge. Resultatene er bedre i USA enn i Europa og også i Norden. Men også i Norge er denne tilnærmingen funnet å ha bedre effekt.
- SE-litteraturen framhever betydningen av tverrfaglige team der jobbspesialist med ansvar for og kompetanse i inkludering på arbeidsplasser en er en av flere spesialister som samarbeider med andre aktører om å yte individtilpasset bistand til den enkelte arbeidssøker.
- Det er gjort erfaringer som tilsier at det å ta i bruk SE-tilnærmingen for elever i den videregående skolen bidrar til å løfte systematikken og kvaliteten på skolens samarbeid og samhandling med næringsliv og arbeidsplasser.

5 Sentrale utfordringer og gode grep

I dette kapitlet vil vi med basis i den litteraturen vi har gjennomgått trekke fram det vi oppfatter som sentrale utfordringer i arbeidet med å inkludere unge i og ved hjelp av bruk av vanlige arbeidsplasser samt hva som løftes fram som gode og nyttige grep i et slikt forebyggende arbeid. Ofte er utfordringene og de gode grepene nært knyttet sammen. Mens noe av forskningen kan være relevant for unge generelt, har mye av den litteraturen vi har sett på særlig relevans for utfordringer knyttet til utsatte unge.

5.1 Tilgang til deltids- og sommerjobber

Flere studier viser det man også har observert i Norge den senere tiden, at tilgangen til sommerjobber for ungdommer i tenårene har blitt redusert betraktelig sammenlignet med tidligere (Leos-Urbel, 2014). Noen studier viser også at tilgangen til sommerjobber/arbeidspraksis er vanskeligere for unge med nedsatt funksjonsevne, for eksempel fant Carter mfl. at unge med emosjonelle/atferdsutfordringer og lærevansker i mindre grad enn andre med funksjonsnedsettelse hadde sommerjobber (Carter et al., 2010; Carter et al., 2011).

Det er antakelig flere grunner til denne utviklingen. Noe er knyttet til utviklingen av selve arbeidsmarkedet og endringer i tilgjengeligheten på ufaglærte oppgaver (Frøyland and Spjelkavik, 2014). Noe kan være knyttet til økende arbeidsinnvandring. For eksempel har arbeidsinnvandringen av svensk ungdom økt kraftig siste 15 år. I 2012 var det omtrent 28 000 unge svensker som arbeider i Norge, mange i servicenæringen. Omtrent halvparten av disse befant seg i Oslo-området (Sundt, 2012). For Oslos vedkommende medfører dette en klar forverring av muligheten blant norsk ungdom når det gjelder å finne seg en deltidsjobb. Det er rimelig å anta at dette også innvirker på muligheten for arbeid for ungdom som har fått bistand gjennom ungdomsprosjektene som ligger i dette området. Dette var også en av erfaringene fra et prosjekt som arbeidet spesielt med innvandrerungdom (Frøyland og Neumann 2012). Hoover argumenterer for å engasjere lokalsamfunnet i oppgaven med å finne/tilby aktuelle sommerjobber for unge med ulike funksjonsnedsettelse vil kunne være et viktig bidrag og god hjelp for unge i overgangen mellom skole og voksenliv (Hoover, 2016).

En sentral utfordring som følge av dette ligger i det å opparbeide tilgang på aktuelle arbeidsplasser og oppgaver for unge.

5.2 Utvikle gode nok relasjoner til næringslivet

Å bygge relasjoner til det lokale næringslivet, bli kjent med virksomhetene og mulighetene som ligger der, påpekes som sentralt i en rekke studier, men er tidkrevende og krever ferdigheter i nettverksbygging og kompetanse til å omgås arbeidsgivere og andre nøkkelpersoner i virksomhetene (Tilson and Simonsen, 2013). Flere studier peker blant annet av disse grunner på at det er nødvendig for velferdstjenestene/hjelpeapparatet å ha både evne og kapasitet til å bli kjent med det lokale næringslivet for å lære om arbeidsgivernes behov, formidle hva hjelpere kan tilby og etablere samarbeid. Disse relasjonene med arbeidsgivere og arbeidsplasser må etableres fortløpende, videreutvikles og vedlikeholdes.

Det er behov for tilstrekkelig kapasitet til å kunne praktisere proaktiv oppfølging rundt aktuelle arbeidssøkere/ungdommer og i samarbeid med arbeidsgivere. I dette ligger det at hjelpeapparatet må evne å være i forkant av mulige problemer eller hendelser som kan oppstå på arbeidsplassene. Dersom man følger opp unge med betydelige bistandsbehov, betyr dette at det er grenser for hvor mange en helper kan evne å følge opp. I IPS settes for eksempel grensen til 20 eller færre deltakere pr helper.

En sentral utfordring knyttet til arbeidsinkludering av utsatte grupper er at de som kommer i arbeid forholdsvis fort faller ut igjen, som regel på arbeidsgivers initiativ og ofte på grunn av svake sosiale ferdigheter og dårlig arbeidsutførelse (Stacy et al., 2017; West et al., 2015). Dette erfares av sårbare unge lett som nye nederlag. I rekken av nederlag og frafall utvikler mange lavere toleranse overfor krav og utfordringer, svakere motivasjon for egen innsats, og de kan møte tilbud om hjelp med utagerende eller tilbaketrekkende atferd (Nordanger and Braarud, 2014). Dette skaper store utfordringer for NAV-veiledere og andre ungdomsarbeidere som bidrar i arbeidsinkludering.

Frøyland og Spjelkavik (2014) framhever derfor et behov for kompetanse i å samarbeide med lokalt arbeidsliv i tråd med det som omtales som en «place then train» tilnærming. I dette ligger det at det ikke er nok å finne jobber/oppgaver som framstår som en «god match» med den enkelte unge ved oppstart i arbeid («place»). Det må også legges til rette for læring og utvikling gjennom oppfølging på arbeidsplassen («train») slik at den unge fortsetter å mestre oppgavene over tid, og slik at oppgavene utvikles i takt med økt mestring. Slik kan «jobbmatch» sees som en prosess der både oppgaver, ansvar og oppfølging justeres over tid i takt med den unges utvikling og endrete ferdigheter.

5.3 Helhetlig fokus, oppsøkende og langsiktig oppfølging

Noen studier peker på at å samarbeide med arbeidslivet om unge med ekstra utfordringer ikke begrenser seg til kontorintern veilederkompetanse, men at også utadrettet og oppsøkende virksomhet er nødvendig (Frøyland, 2018a; Frøyland et al., 2018). Det er utfordringer knyttet til å praktisere den type langtidsoppfølging som tilnærminger som for eksempel Supported Employment legger opp til, og som er dokumentert som de mest effektive i en rekke studier (Bond et al., 2014; Nøkleby et al., 2017; Reme, 2016). Disse studiene peker i retning av at hjelperne må være mobile slik at de kan oppsøke de unge både hjemme og andre steder, bringe og hente dem til jobb eller skole, og kunne benytte disse situasjonene til relasjonsbygging og motivasjon. Innsatsen kan videre med fordel være forankret i et team der også personer med andre roller og annen kompetansebakgrunn er med, og der bistanden i enkeltsaker fordeles.

I aktiveringspolitikken har det vært mer fokus på aktivitet og arbeidsformidling enn på jobbutvikling i form av for eksempel overgang fra arbeidspraksis til ansettelse og utvikling av jobbmatch som prosess. Det har også vært like fokus på arbeidsfastholdelse i form av for eksempel fortløpende tilrettelegging, ferdighetstrening, og håndtering av utfordringer i det psykososiale arbeidsmiljøet. Det er behov for mer fokus på utvikling av kompetent naturlig bistand på arbeidsplassen i form av for eksempel mentorordninger som styrker den sosiale inkluderingen og arbeidsinnsatsen, og ikke minst er karriereutvikling i form av for eksempel intern forfremmelse og jobbskifte et område som kan forbedres. For å lykkes med langvarig jobbfastholdelse og inkludering av utsatte grupper peker forskere på området på behov for økt oppmerksomhet også til disse faktorene.

Noe av dette er tatt inn i Frøylands beskrivelser av sentrale roller og oppgaver i arbeidsrettet bistand til utsatt ungdom (2018b; 2019):

1. For det første er det nødvendig å sikre basale behov knyttet til bolig, økonomi, helse (administratorrolle).
2. For det andre må det jobbes systematisk med kontakt- og relasjonsetablering ovenfor målgruppen (relasjonsbyggerrolle).
3. For det tredje er det behov for NAV-veiledere eller ungdomsarbeidere som i tillegg til å kjenne ungdommene også har tette relasjoner med det lokale næringslivet for slik å kunne finne reelle muligheter for arbeidsinkludering (muliggjørerrolle).

4. For det fjerde er det for noen ungdommer nødvendig å drive jobbutvikling inn på den enkelte arbeidsplass ved å samarbeide med arbeidsgiver om å finne/utvikle arbeidsoppgaver som er særlig tilpasset den enkeltes interesser/evner, og der det er fokus på å etablere naturlig bistand og drive langvarig oppfølging (jobbutviklingsrolle).

Alle rollene så ifølge Frøyland ut til å kunne være viktige for enkelte ungdommer, men det varierte fra ungdom til ungdom hvilken rolle som var viktigst. Knyttet formålet om inkludering i arbeid som middel eller mål pekte analysen i retning av at rolle 3 (muliggjøreren) var særlig viktig gjennom å koble den unge til muligheter i arbeidsmarkedet i kombinasjon med individuelt tilpasset og ambulans oppfølging gitt både til den unge, til arbeidsgiver og til familie dersom behov. Rolle 4 (jobbutvikleren) så ut til å være viktigere for ungdom med større bistandsbehov, der det også var behov for å tilpasse arbeidsoppgavene til den enkelte.

Frøyland finner indikasjoner på at bistand som kombinerte administrasjons- og relasjonsbyggingsrollene (rolle 1 og 2) og der det samtidig ble gitt bistand fra enten en muliggjører eller en jobbutvikler, ofte ga bedre resultater. Slike kombinasjoner av disse typene bistand førte oftere også til gode resultater for relativt krevende enkeltsaker der ungdommer med alvorlige utfordringer var involvert. Bistandsmiljø som utgjorde slike kombinasjoner greide oftere også å rekruttere det som ofte ble kalt "gode" arbeidsgivere, det vil si arbeidsgivere med ekstra gode evner og interesser i å følge opp og bistå unge.

En amerikansk studie av suksessfulle jobbspesialister som arbeidet med utsatt ungdom er også svært relevant i denne sammenhengen. Tilson og Simonsen (2013) fant at sentrale kvaliteter hos disse jobbspesialistene var at de:

- Er grunnleggende optimistiske og har genuin tro på den unges evner og muligheter.
- Har god kulturell kompetanse ved at de evner å kommunisere med ungdommene og deres familier ut fra en forståelse for hva slags kontekst de lever i.
- Forstår hva som motiverer arbeidsgivere, og evner å snakke godt med arbeidsgivere.
- Er gode på nettverksarbeid og evner å knytte kontakter med ulike typer mennesker for slik å kunne aktivere ressurser og få tilgang til muligheter for unge.

Denne studien viser at de som jobber med arbeidsinkludering av unge må ha «den rette attityden» og være interesserte i ungdommer. Formell utdanning og kompetanse er i seg selv ikke nok, det dreier seg også om personlig egnethet i slike jobber (Frøyland, 2017; Bragdø and Spjelkavik, 2013).

5.4 Kompensere for sårbarhet

I arbeid med utsatte og marginaliserte grupper er det viktig å være klar over at hendelser som for folk flest ikke representerer noe problem, kan bli alvorlige hindringer for «sårbare personer» og føre til motstand, tap av motivasjon og frafall (Wolfensberger, 1998). Jo mer sårbar en person er, jo større behov for å kompensere for denne sårbarheten. Men kompensasjonen må utføres forsiktig slik at den ikke motvirker formålet ved at personer rundt reagerer negativt. Det er derfor viktig å tenke godt gjennom alle sider ved hjelpetilbudet, fysisk utforming av lokalene, kvaliteten på aktivitetene som gjennomføres, samt den enkelte helpers veiledningskompetanse – som personlig framtoning og terminologi i møte og samspill med marginaliserte personer (Frøyland 2017).

I praksis betyr dette at det ikke bare er tilgangen på høvelige tiltak, tilstrekkelig individtilpasset oppfølging, godt nok samarbeid med arbeidsgiverne etc som er av betydning i støtteapparatets møte med sårbare brukere, men også hvordan helperne ordlegger seg, hvilke muligheter de ser, hvordan de forstår begrepet «arbeidsevne» og om de faktisk tror på den enkeltes evner og potensiale. I litteraturen om sårbar ungdom har støttepersonene slik en

svært viktig rolle. Litteraturen har imidlertid i overraskende liten grad sett denne veilederrollen i sammenheng med arbeidsinkludering. I sum kan vi si at den sosialfaglige innsatsen for målgruppen i for liten grad er benyttet og utviklet som en integrert del av arbeidsinkluderingen. I 2019 kom imidlertid en bok om arbeidsinkludering i sosialt arbeid som har som ambisjon å bøte på akkurat dette ved å beskrive arbeidsinkludering som en sentral oppgave også innenfor sosialt arbeid både generelt og for unge spesielt (Glemmestad and Kleppe, 2019).

5.5 Inkluderingskompetanse – kunnskap om individuelle støttebehov og om inkludering gjennom arbeid

Spjelkavik definerer inkluderingskompetanse som en kombinasjon av sosialfaglig, helsefaglig og pedagogisk kunnskap om brukernes støttebehov og relevant veiledningsmetodikk på den ene siden, og kunnskap om hvordan vanlige arbeidsplasser kan brukes for at mennesker med ekstra utfordringer skal kunne få og utvikle seg i en jobb på den andre (Spjelkavik, 2014; Frøyland and Spjelkavik, 2014). I boken til Glemmestad og Kleppe omtales evnen til å bidra til arbeidsinkludering ved hjelp av begrepet «arbeidsinkluderingskompetanse» (Glemmestad and Kleppe, 2019).

Det sentrale poenget i disse publikasjonene – og som også har direkte relevans for dette notatets problemstillinger – er altså at kunnskapen om individene og deres støttebehov samt evne til å komme disse behovene i møte, må kombineres med kunnskap om arbeidsplasser, arbeidsmiljø og hvordan arbeid på vanlige arbeidsplasser kan fungere inkluderende. Det er behov for å ha spesialistkompetanse på bruk av arbeidsplass til inkludering, samtidig som tilstrekkelig bistand ytes til de behov som ellers måtte foreligge i den enkelte sak. For å få til dette i praksis vil det ofte være nødvendig å koordinere og samordne bistand fra en rekke instanser.

5.6 Koordinering og samhandling - å få lokalsamfunnet til å «dra sammen»

En mye omtalt utfordring ifølge en rekke studier er at mange kommunale instanser og tjenester ofte er involvert i den enkelte ungdoms liv, noe som skaper store koordineringsutfordringer (Frøyland et al., 2016). Både private, kommunale og statlige helseinstanser kan inngå i samarbeidet om målgruppen på ulike måter. Eksempler på involverte aktører i tillegg til NAV er oppsøkende tjenester og psykisk helseavdelinger i kommunene, psykologer og fastleger, barnevern, politi, helsesøstre og spesialisthelsetjenestens DPS. Helseaktørene kan spille ulike roller i oppfølgingen fra mer beskjeden og støttende art i form av deltakelse i oppfølgingsteam, ansvarsgrupper og lignende, til å ha mer aktivt og tydelig ansvar gjennom behandling (poliklinisk eller innleggelse), utredning eller intensiv oppfølging for eksempel i form av ACT-team eller lignende. Det er sentralt at disse aktørene i sum greier å bidra i noenlunde samme arbeidsinkluderende retning.

I tillegg viser flere studier at foreldres forventninger til barn med nedsatt funksjonsevne om at de skal delta i arbeid er blant de viktigste faktorene for senere arbeid (Papay and Bambara, 2014; Wehman et al., 2015). Dette vil med stor sannsynlighet også gjelde for ungdom som er bærere av andre sårbarhetsfaktorer. Med andre ord er det viktig å samarbeide ikke bare med de unge og de involverte instansene i nærmiljøet, men også med familiene deres for å forebygge senere utenforskap.

Studier som har rettet fokuset mot arbeidsinkludering av utsatt/sårbar ungdom viser at det til tross for en positiv utvikling fremdeles er mangler i samarbeidet mellom sentrale instanser (Breit and Falkum, 2015). Frøyland mfl (2016) oppsummerte en evaluering av 15 ungdomsprosjekter med å peke på at utfordringene rundt utsatte ungdommer kan løses på flere måter lokalt og at det finnes ikke én fasit. Et tipshefte utarbeidet i samarbeid med fagfeltet peker på en rekke faktorer som forskerne i samarbeid med praktikere erfarte som sentrale for å kunne etablere og drifte et mer langvarig arbeid rettet mot utsatt ungdom (Maximova-Mentzoni and Frøyland, 2016). Her gjengir vi noen av disse punktene som vi mener også kan ha relevans for problemstillingene i dette notatet:

5.6.1 Lokal forankring

Et arbeid omkring utsatt ungdom bør forankres godt og fortrinnsvis «høyt i systemet» lokalt. Kombinasjonen av statlige, fylkeskommunale og kommunale instanser med ansvar på dette området kan være en god løsning. Aktuelle instanser å trekke inn er blant annet NAV (stat og kommune), fylkeskommune, kommunale instanser som helse, rus eller barnevern. Partnerskapet mellom stat og kommune (fylkesdirektør i NAV/rådmann), kommunalt planverk for kommende år, politisk eller administrativt lederskap i kommunen, og samarbeidsavtaler mellom NAV og andre instanser er noen forankringsmuligheter.

5.6.2 Formalisert og regelmessig samarbeid på ledernivå

Etabler gjerne overordnede samarbeidsfora der ledere fra flere instanser/etater sammen overvåker kommunens arbeid med utsatt ungdom og iverksetter nødvendige tiltak. Legg gjerne opp til regelmessige møter mellom de ulike tjenestene på ledernivå.

5.6.3 Lokale arenaer for tverrfaglig samarbeid på saksnivå

Etablering av tverrfaglige møte- og samarbeidsfora der representanter fra tjenester som NAV, OT, barnevern og andre aktuelle instanser regelmessig eller ved behov møtes med nødvendige fullmakter for å samarbeide om enkeltsaker er et nyttig tiltak særlig for å håndtere og koordinere arbeidet i de vanskelige sakene. Tett og omforent samarbeid mellom ulike instanser kan også skje i form av samlokaliseringer eller tett samorganisering av tjenester der dette er mulig. Å formalisere et slik samarbeid på saksnivå gjør samarbeidet mellom instansene mer robust og mindre personavhengig.

5.6.4 Utvikle samarbeidsånd og uformelle relasjoner

De som skal samarbeide, trenger kjennskap til og kunnskap om hverandre, og må gis anledning til å bli kjent med hverandre.

5.6.5 Yte tett oppfølging

Tett individuell oppfølging har lenge vært framhevet som sentralt i arbeid med ungdom usatt ungdom. Men hva betyr tett individuell oppfølging? Frøyland mfl. (2016) operasjonaliserte tett individuell oppfølging i form av 10 underkategorier.

- **Oppfølgingstypologi:** En losfunksjon (individuell ambulent oppfølging) framstår særlig som hensiktsmessig, og gjerne i kombinasjon med kortvarig gruppebasert motivasjonsarbeid. Losmodellen framstår som viktig fordi den utføres mens ungdom er i ordinært løp, kan strekkes over tid, og ytes når behovet er der.
- **Hvem som følges opp:** Evne og kapasitet til å følge opp både ungdommer, deres familier, arbeidsgivere og skole vil gi en bedre utgangsposisjon.
- **Oppfølgingstema:** Både sosial innlemmelse, fag eller arbeidsoppgaver, helse og livet ellers kan være sentrale tema. Tilstrekkelig oppfølging må sikres på alle disse områdene.
- **Faser for oppfølging:** Behovene vil variere, men det ideelle er at oppfølger kan bidra både før, under og etter at jobb eller skole er etablert. Ideelt er det å kunne tilby

tidsubegrenset oppfølging. Fasilitering av naturlig bistand (bistand fra andre ansatte på arbeidsplassen) er sentralt for å oppnå varig oppfølging.

- **Tilgjengelighet og reaksjonstid:** God tilgjengelighet og rask respons (samme dag) er vesentlig i arbeid med utsatte ungdommer og framstår som et av de mest sentrale kriterier.
- **Treffpunkt og base for oppfølgingen:** Trygge og inkluderende møtesteder er viktig. Det er gode erfaringer med egne NAV-ung filialer, men også andre muligheter kan fungere.
- **Kapasitet og intensitet i oppfølgingen:** Utsatte ungdommer trenger tidvis tett bistand. Å kunne tilby 1 til 1 oppfølging i kortere perioder kan være nødvendig.
- **Grad av aktiv oppsøking:** Et lokalmiljø som oppsøker ungdom som sliter selv om de selv ikke makter å møte opp, står sterkere og bedre rustet.
- **Forebyggingsvinkling:** En oppfølging som bare er reaktiv (rykker ut ved problemer) er for passivt. Oppfølgingen bør ha fokus på å forebygge frafall, men også å fremme inkludering.
- **Metodisk orientering:** En kombinasjon av fokus på situasjonen her og nå (problemfokus) med et mulighets- og ressursfokus for framtida framstår som viktig i arbeid med utsatt ungdom.

5.6.6 Tilby oppfølging i tverrfaglige team

Både praksiserfaringer og annen forskning støtter opp under at teambasert oppfølging der teamets medlemmer innehar ulike roller og spisskompetanse, kan være nødvendig i arbeid med utsatt ungdom. At multi-profesjonelle team kan danne et godt utgangspunkt for koordinering av flere tjenester og for å få til gode inkluderingsforløp er påpekt i en rekke studier (Ose and Jensen, 2017).

I et slikt team er det blant annet vesentlig med relasjonelle og sosialfaglige ferdigheter, kunnskap om bruk av arbeidsplasser og gode relasjoner til arbeidsgivere, kunnskap om videregående opplæring og gode samarbeidsrelasjoner med den lokale skolen.

Det er også viktig å bygge et oppfølgingsmiljø som ivaretar de ansatte som følger opp utsatt ungdom, dvs. kollegiale fellesskap med muligheter for råd, støtte og veiledning. Å følge opp utsatte ungdommer over tid kan være utfordrende og krevende for hjelperne/ungdomsarbeiderne.

5.6.7 Økt kompetanse i bruk av arbeidsplasser som middel for skolegjennomføring og ordinær ansettelse

Bedre bruk av ordinære arbeidsplasser vil kunne gjøre en vesentlig forskjell og føre til mestring og læring for utsatte ungdommer enten de er skoleelever, OT-ungdom, har fullført videregående opplæring eller brukt opp skolerettighetene.

God kompetanse om lokalt næringsliv/arbeidsliv og evne til å utvikle gode relasjoner til lokale arbeidsgivere samtidig som man har kapasitet til å følge tett opp vil kunne bedre inkluderingsevnen i ulike ungdomstiltak, i NAV-kontorene og ikke minst på de videregående skolene som i stor grad benytter lokale arbeidsplasser til lærlingeløp og praksis for elever som sliter.

Å engasjere/ansette jobbspesialister med kompetanse i Supported Employment og Supported Education vil kunne gi et vesentlig bidrag.

Et vesentlig poeng i SE-tilnærmingene er – som vi tidligere har vært inne på – tett samhandling med og base i det enkelte individs ønsker og preferanser. Brukermedvirkning er

slik også et sentralt stikkord både knyttet til den individuelle oppfølgingen av de unge, og i koordineringen av involverte aktører.

5.7 Oppsummering

Forskningslitteraturen peker på en rekke utfordringer i arbeidsinkludering av unge, og nært knyttet til disse utfordringen beskrives også en rekke gode grep i slikt arbeid. Vi har trukket fram følgende faktorer som både utgjør sentrale utfordringer og viktige innsatsområder dersom man skal lykkes med arbeidsinkludering av unge:

- Arbeide fram tilstrekkelig tilgang til sommerjobber og arbeidsmuligheter.
- Bygge gode relasjoner til og godt samarbeid med lokalt arbeidsliv.
- Legge til grunn en helhetlig tilnærming som favner flere sider ved de unges liv kombinert med oppsøkende og langsiktig oppfølging.
- Kompensere for sårbarhet.
- Utvikle og praktisere inkluderingskompetanse i form av både kunnskap/kompetanse om individene og deres støttebehov, men samtidig kunnskap og kompetanse om hvordan arbeidsplasser kan brukes for å få til inkludering av personer med ekstra utfordringer.
- Engasjere lokalmiljøet til å dra sammen gjennom koordinering og samordning av de ulike instansers bidrag på ulike nivå.

6 Oppsummering av sentrale funn

I dette kapitlet vil vi kort oppsummere de viktigste funn i denne avgrensede litteraturgjennomgangen.

Vi oppfatter følgende som viktige hovedpoenger om betydningen av sommerjobb, deltidsarbeid og tidlig arbeidserfaring for unge:

- En rekke studier framhever betydningen av arbeidserfaring i form av deltidsarbeid i ungdomsårene for utvikling av en opplevelse av mening med arbeid og en rekke konkrete ferdigheter og evner så som kommunikasjons- og menneskeferdigheter, relasjonelle ferdigheter, tall-ferdigheter og selvtillit.
- Sommerjobb og tidlig arbeidserfaring er funnet å ha positiv betydning i de fleste studiene vi har funnet, men virkningen blir liten for hele ungdomsgruppa sett under ett fordi det bare er en liten del av ungdommene som får ta del i programmene.
- Flere studier peker på en tendens til at sommerjobb og arbeidserfaring betyr mer for de mest utsatte unge enn for unge generelt. Studier av betydningen av sommerjobb, deltidsarbeid og arbeidspraksis blant unge med *funksjonsnedsettelse* viser i hovedsak positive resultater. For unge med funksjonsnedsettelse er tidlig arbeidserfaring en av de mest betydningsfulle faktorene med tanke på senere å få seg en jobb.
- Bruk av arbeid som en type anerkjent sosial rolle for å fremme utvikling og inkludering kan begrunnes i teoretiske retninger som Social Role Valorization Theory.

Studiene viser at ungdom med ekstra behov ofte trenger mer enn bare en jobb for å lykkes, de trenger utvidet støtte i en overgangsfase, der man ser på ungdommens liv i en helhet, og også trekker inn velferds- og helsetjenester, i tillegg til familie og lokalsamfunnet. Dette er sentrale hovedpoenger om å kombinere skolegang og arbeid:

- Å arbeide i begrenset grad samtidig med skolegang virker ifølge litteraturen i hovedsak positivt inn på skolearbeid og videre karriere.
- Å arbeide mye parallelt med skolegang (mer enn 20 timer i uka) kan virke negativt inn på skoleprestasjonene og videre karriere.
- Å ta arbeid på vanlige arbeidsplasser (arbeidspraksis) inn som del av skolefagene har positiv effekt både på gjennomføring og senere arbeidskarriere.
- Betydningen av deltidsarbeid og arbeidspraksis er større for svakere stilte elever, og er godt dokumentert for unge med ekstra utfordringer.
- Supported Employment er dokumentert mer effektiv enn andre tilnærminger til arbeidsinkludering i en rekke studier ovenfor arbeidsløse personer med nedsatt funksjonsevne generelt, og i økende også ovenfor utsatte unge. Resultatene er bedre i USA enn i Europa og også i Norden. Men også i Norge er denne tilnærmingen funnet å ha bedre effekt.
- Det er gjort erfaringer som tilsier at det å ta i bruk SE-tilnærmingen for elever i den videregående skolen bidrar til å løfte systematikken og kvaliteten på skolens samarbeid og samhandling med næringsliv og arbeidsplasser.

For å lykkes i å støtte sårbar ungdom i overgangen fra skole til høyere utdanning og arbeidsliv, fremstår det som sentralt at tilbudet til ungdom koordineres, og at det i tillegg til tilbud om sommerjobb/deltidsjobb også settes inn ressurser mot oppfølging av ungdommen og arbeidsgiver. Dette vil kunne bidra til at ungdommene i større grad lykkes, at de får mer positive resultater og at arbeidsgiverne blir mer fornøyd med samarbeidet.

- SE-litteraturen framhever betydningen av tverrfaglige team der jobbspesialist med ansvar for og kompetanse i inkludering på arbeidsplasser en er en av flere spesialister som samarbeider med andre aktører om å yte individtilpasset bistand til den enkelte arbeidssøker.

Forskningslitteraturen peker på en rekke utfordringer i arbeidsinkludering av unge, og nært knyttet til disse utfordringen beskrives også en rekke gode grep i slikt arbeid. Vi har trukket fram følgende faktorer som både utgjør sentrale utfordringer og viktige innsatsområder dersom man skal lykkes med arbeidsinkludering av unge:

- Arbeide fram tilstrekkelig tilgang til sommerjobber og arbeidsmuligheter.
- Bygge gode relasjoner til og godt samarbeid med lokalt arbeidsliv.
- Legge til grunn en helhetlig tilnærming som favner flere sider ved de unges liv kombinert med oppsøkende og langsiktig oppfølging.
- Kompensere for sårbarhet.
- Utvikle og praktisere inkluderingskompetanse i form av både kunnskap/kompetanse om individene og deres støttebehov, men samtidig kunnskap og kompetanse om hvordan arbeidsplasser kan brukes for å få til inkludering av personer med ekstra utfordringer.
- Engasjere lokalmiljøet til å dra sammen gjennom koordinering og samordning av de ulike instansers bidrag på ulike nivå.

6.1 Noen lesetips

Flere av studiene vi har vist til i dette notatet kan være verdt å lese gjennom, men vi vil framheve følgende tekster:

- Boka "The Way to Work" (Luecking, 2009) som beskriver konkrete hvordan ungdomsarbeidere kan samarbeide med utsatt ungdom, deres familier og arbeidsplasser for å få til vellykkede arbeidspraksiser. Boka må enten kjøpes eller lånes.
- Artikkelen "The personnel factor" (Tilson and Simonsen, 2013) som beskriver hva som kjennetegner spesielt dyktige jobbspesialister som arbeider med ungdom. Dette er en artikkel som ikke ligger tilgjengelig for alle, men som må kjøpes.
- Kapitlet «Arbeidsinkludering av utsatt ungdom» (Frøyland, 2019) i boka «Arbeidsinkludering i sosialt arbeid» (Glemmestad and Kleppe, 2019) der Frøyland oppsummerer flere av hovedpoengene om roller i arbeidsinkludering av utsatt ungdom hentet fra hans doktorgradsavhandling. Kapitlet/boka må kjøpes eller lånes.
- Rapporten «Sosialt arbeid og oppfølging av utsatt ungdom i NAV» (Frøyland et al., 2016) der forfatterne oppsummerer sentrale poeng og erfaringer etter å ha fulgt 15 norske ungdomsprosjekter i 4 år. Rapporten ligger åpent tilgjengelig på OsloMets/AFIs nettsider: <http://www.hioa.no/Om-OsloMet/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/AFI/Publikasjoner-AFI/Sosialt-arbeid-og-oppfoelging-av-utsatt-ungdom-i-NAV>
- Artikkelen «Sentrale kvalitetar i arbeidsinkludering av sårbar ungdom, slik ungdom sjølv og arbeidsgivarar opplever det» (Frøyland, 2017) som ligger åpent tilgjengelig her: <https://journals.hioa.no/index.php/ungdomsforskning/article/view/2567>

- Kapitlet «Ordinært arbeidsliv som metode og mål» (Spjelkavik, 2014) i boka «Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel» (Frøyland and Spjelkavik, 2014). Også flere kapitler i denne boka er relevante. Boka må kjøpes eller lånes.

Litteratur

- Alam M, Carling K and Nääs O. (2015) The program and treatment effect of summer jobs on girls' post-schooling incomes. *Evaluation review* 39: 339-359.
- Arbetsförmedlingen. (2017) Effektutvärdering av insatser för unga med aktivitetsersättning. *Working paper 2017:2*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Askheim OP. (2012) *Fra normalisering til empowerment : ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Berk BB. (2015) Labeling Theory, History of A2 - Wright, James D. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. Oxford: Elsevier, 150-155.
- Bond GR, Drake RE and Becker DR. (2008) An Update on Randomized Controlled Trials of Evidence-Based Supported Employment. *Psychiatric Rehabilitation Journal* 31: 280-290.
- Bond GR, Drake RE and Campbell K. (2014) Effectiveness of individual placement and support supported employment for young adults. *Early Intervention in Psychiatry Aug*: 300-307.
- Bonfils IS, Hansen H, Dalum HS, et al. (2017) Implementation of the individual placement and support approach – facilitators and barriers. *Scandinavian Journal of Disability Research* 19: 318-333.
- Bragdø A and Spjelkavik Ø. (2013) Individuell oppfølging av unge i ferd med å havne utenfor skole og arbeid. *AFI-rapport 9/2013*.
- Breit E and Falkum E. (2015) Felles læring i lokal handling. Samarbeid om delmål 2 i avtalen om inkluderende arbeidsliv. Arbeidsforskningsinstituttet, Høgskolen i Oslo og Akershus, 60.
- Burke-Miller J, Razzano LA, Grey DD, et al. (2012) Supported Employment Outcomes for Transition Age Youth and Young Adults. *Psychiatric Rehabilitation Journal* 35: 171-179.
- Burns T, Catty J, Becker T, et al. (2007) The effectiveness of supported employment for people with severe mental illness: a randomised controlled trial. *Lancet* 370: 1146-1152.
- Carr RV, Wright JD and Brody CJ. (1996) Effects of high school work experience a decade later: Evidence from the National Longitudinal Survey. *Sociology of education*: 66-81.
- Carter EW, Austin D and Trainor AA. (2012) Predictors of Postschool Employment Outcomes for Young Adults With Severe Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies* 23: 50-63.
- Carter EW, Dutchman N, Ye SUN, et al. (2010) Summer Employment and Community Experiences of Transition-Age Youth With Severe Disabilities. *Exceptional Children* 76: 194-212.
- Carter EW, Trainor AA, Ditchman N, et al. (2011) Community-Based Summer Work Experiences of Adolescents With High-Incidence Disabilities. *Journal of Special Education* 45: 89-103.
- Cimera RE. (2011) Supported versus sheltered employment: cumulative costs, hours worked, and wages earned. *Journal of Vocational Rehabilitation*: 85-92.
- Drake RE, Bond GR and Becker DR. (2012) *Individual placement and support: an evidence-based approach to supported employment*, New York: Oxford University Press.
- EUSE. (2014) European Union of Supported Employment Toolkit for Diversity. <http://www.eusetoolkit.eu/index.php/toolkit>: European Union of Supported Employment.
- Ferguson KM. (2013) Using the Social Enterprise Intervention (SEI) and Individual Placement and Support (IPS) Models to Improve Employment and Clinical Outcomes of Homeless Youth With Mental Illness. *Social Work in Mental Health* 11: 473-495.
- Follesø R. (2015) Youth at Risk or Terms at Risk? *Young* 23: 240-253.
- Follesø R, Halås CT, Jakobsen T, et al. (2011) *Gi viljen mulighet!*, Bodø: Universitetet i Nordland.

- Frøyland K. (2016) Ordinært arbeid som middel til samfunnsinkludering av unge utenfor. *Unge, utenforskap og sosial forandring Nordiske perspektiver*. Frydenlund Academic, 187-218.
- Frøyland K. (2017) Sentrale kvalitetar i arbeidsinkludering av sårbar ungdom, slik ungdom sjølv og arbeidsgivarar opplever det. *Tidsskrift for ungdomsforskning* 2017: 3-26.
- Frøyland K. (2018a) Arbeidsinkludering av utsett ungdom. Potensialet i bruk av ordinære arbeidsplassar i tråd med Supported Employment. *OsloMet*. Oslo: OsloMet - storbyuniversitetet, 184.
- Frøyland K. (2018b) Vital tasks and roles of frontline workers facilitating job inclusion of vulnerable youth. *European Journal of Social Work*: 1-12.
- Frøyland K. (2019) Arbeidsinkludering av utsatt ungdom. In: Glemmestad HS and Kleppe LC (eds) *Arbeidsinkludering i sosialt arbeid*. Oslo: Fagbokforlaget, 172-190.
- Frøyland K, Maximova-Mentzoni T and Fossetøl K. (2016) Sosialt arbeid og oppfølging av utsatt ungdom i NAV. . Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet, 147.
- Frøyland K and Neumann CEB. (2012) *Ungdom i Ny sjanse: kvalifisering av ungdom med innvandrerbakgrunn til skole og arbeid - metoder og erfaringer fra åtte prosjekter*, Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Frøyland K and Spjelkavik Ø. (2014) *Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel*, Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag AS.
- Frøyland K, Spjelkavik Ø and Bernstrøm VH. (2018) "Lindesneslosen". Evaluering av et prosjekt rettet mot å redusere utenforskap og frafall fra skole og arbeid blant unge i Lindesnesregionen. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet, 74.
- Glemmestad HS and Kleppe LC. (2019) *Arbeidsinkludering i sosialt arbeid*. Fagbokforlaget.
- Gold PB, Fabian ES and Luecking RG. (2013) Job Acquisition by Urban Youth With Disabilities Transitioning From School to Work. *Rehabilitation Counseling Bulletin* 57: 31-45.
- Hamilton SF and Crouter AC. (1980) Work and growth: A review of research on the impact of work experience on adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence* 9: 323-338.
- Hardoy I, Røed K, Simson Kv, et al. (2017) Effekter av arbeidsmarkedspolitikken rettet mot ungdom i Nord-Europa – en meta-analyse. *Søkelys på arbeidslivet* 34: 167-181.
- Heller SB. (2014) Summer jobs reduce violence among disadvantaged youth. *Science* 346: 1219-1223.
- Hernes T. (2014) Arbeidsinkludering - noen historiske spenninger og aktuelle utfordringer. In: Frøyland K and Spjelkavik Ø (eds) *Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 306-325.
- Herrygers KS and Wieland SMB. (2017) Work socialization through part-time work: cultivating self-efficacy and engagement through care. *Journal of Applied Communication Research* 45: 557-575.
- Hobbs S, Stack N, McKechnie J, et al. (2007) Talking about Work: School Students' Views on their Paid Employment. *Children & Society* 21: 123-135.
- Hoover A. (2016) The Role Of The Community In Transition To The Adult World For Students with Disabilities. *American Secondary Education* 44: 21-30.
- Howieson C, McKechnie J and Semple S. (2012) Working pupils: challenges and potential. *Journal of Education and Work* 25: 423-442.
- Hyggen C. (2017) Etterlater arbeidstrening arr hos unge ledige? Et vignett-eksperiment av arbeidsgiveres beslutninger ved ansettelse av unge i Norge. *Søkelys på arbeidslivet* 34: 236-251.
- Kinoshita Y, Furukawa TA, Kinoshita K, et al. (2013) Supported employment for adults with severe mental illness. *The Cochrane Database Of Systematic Reviews*: CD008297.
- Kristiansen K. (1993) *Normalisering og verdsettning av sosial rolle*, Oslo: Kommuneforl.

- Lee C and Orazem PF. (2010) High school employment, school performance, and college entry. *Economics of Education Review* 29: 29-39.
- Legard S. (2013) De vanskelige overgangene. En kunnskapsoversikt over forskning, politikk og tiltak for å bedre unge funksjonshemmedes overgang til høyere utdanning og arbeid. Arbeidsforskningsinstituttet, 43.
- Leonard M. (1999) *Play Fair with Working Children: A Summary Report on Working Children in Belfast*. Save the Children.
- Leonard M. (2002) Working on your doorstep: child newspaper deliverers in Belfast. *Childhood* 9: 190-204.
- Leonard M. (2003) Children's attitudes to parents', teachers' and employers' perceptions of term-time employment. *Children & Society* 17: 349-360.
- Leos-Urbel J. (2014) What Is a Summer Job Worth? The Impact of Summer Youth Employment on Academic Outcomes. *Journal of Policy Analysis and Management* 33: 891-911.
- Luecking RG. (2009) *The Way to Work. How to Facilitate Work Experiences for Youth in Transition*, Baltimore: Paul H. Brooks Publishing.
- Mamun AA, Carter EW, Fraker TM, et al. (2018) Impact of Early Work Experiences on Subsequent Paid Employment for Young Adults With Disabilities. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals* 41: 212-222.
- Maximova-Mentzoni T and Frøyland K. (2016) Oppfølging av ungdom i NAV. Tipshefte med forskningsbaserte anbefalinger. Arbeidsforskningsinstituttet, 39.
- McKechnie J, Hobbs S, Simpson A, et al. (2010) School students' part-time work: understanding what they do. *Journal of Education and Work* 23: 161-175.
- Monahan KC, Lee JM and Steinberg L. (2011) Revisiting the Impact of Part-Time Work on Adolescent Adjustment: Distinguishing Between Selection and Socialization Using Propensity Score Matching. *Child development* 82: 96-112.
- Myers KK, Jahn JL, Gailliard BM, et al. (2011) Vocational anticipatory socialization (VAS): A communicative model of adolescents' interests in STEM. *Management Communication Quarterly* 25: 87-120.
- Natland S and Rasmussen M. (2012) Jeg var ganske usynlig. *Fontene forskning* 12: 4-18.
- Nordanger DØ and Braarud HC. (2014) Regulering som nøkkelbegrep og toleransevinduet som modell i en ny traumepsykologi. *Tidsskrift for Norsk psykologforening* 51: 530-536.
- Nøkleby H, Blaasvær N and Berg R. (2017) Supported Employment for arbeidssøkere med bistandsbehov: en systematisk oversikt. Folkehelseinstituttet, 145.
- Olatunji AN. (2005) Dropping Out of High School among Mexican-Origin Youths: Is Early Work Experience a Factor? *Harvard Educational Review* 75: 286-305.
- Olsen T, Hyggen C, Tägtström J, et al. (2016) Unge i risiko - overblik over situationen i Norden. *Unge, udeforskning og social forandring Nordiske perspektiver*. Frydenlund Academic, 39-68.
- Ose SO and Jensen C. (2017) Youth outside the labour force—Perceived barriers by service providers and service users: A mixed method approach. *Children and Youth Services Review* 81: 148-156.
- Ose SO, Mandal R and Mordal S. (2014) Utfordringer med ungdomssatsingen i Sør-Trøndelag. Et system- og aktørperspektiv. SINTEF rapport, 172.
- Osgood DW, Foster EM and Courtney ME. (2010) Vulnerable populations and the transition to adulthood. *Future Child* 20: 209-229.
- Osgood DW, Foster EM, Flanagan C, et al. (2005) *On your own without a net: the transition to adulthood for vulnerable populations*, Chicago: University of Chicago Press.

- Papay CK and Bambara LM. (2014) Best practices in transition to adult life for youth with intellectual disabilities. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals* 37: 136-148.
- Phillips S and Sandstrom KL. (1990) Parental attitudes toward youth work. *Youth & Society* 22: 160-183.
- Polidano C and Tabasso D. (2014) Making it real: The benefits of workplace learning in upper-secondary vocational education and training courses. *Economics of Education Review* 42: 130-146.
- Ramsdal GH, Bergvik S and Wynn R. (2018) Long-term dropout from school and work and mental health in young adults in Norway: A qualitative interview-based study. *Cogent Psychology* 5: 1455365.
- Reme SEea. (2016) Effektevaluering av Individuell jobbstøtte (IPS): Sluttrapport. Bergen: Uni Research Helse.
- Riele Kt. (2006) Youth 'at risk': further marginalizing the marginalized? *Journal of Education Policy* 21: 129-145.
- Sandvin JT and Schjønsby A. (1992) *Mot normalt? : omsorgsideologier i forandring*, Oslo: Kommuneforlaget.
- Schwartz AE, Leos-Urbel J and Wiswall M. (2015) Making summer matter: The impact of youth employment on academic performance. National Bureau of Economic Research.
- Simpson A, McKechnie J and Hobbs S. (2018) Learning in work: perceptions from working teenagers. *Journal of Education & Work* 31: 433-446.
- Sletten MA and Hyggen C. (2013) Ungdom, frafall og marginalisering. *Temanotat Norges Forskningsråd*.
- Spjelkavik Ø. (2012) Supported Employment in Norway and in the other Nordic countries. *Journal of Vocational Rehabilitation*: 163-172.
- Spjelkavik Ø. (2014) Ordinært arbeidsliv som metode og mål. *Inkluderingskompetanse. Ordinært arbeid som mål og middel*. Gyldendal Norsk Forlag A/S, 33-50.
- Spjelkavik Ø. (2016) Arbeidsrettet brukeropfølging. "Place-then-Train" i kvalifiseringsprogrammet i NAV? : Arbeidsforskningsinstituttet, 44.
- Spjelkavik Ø, Mamelund S-E and Schafft A. (2016) Inkluderingskompetanse i NAV. Evaluering av forsøket Kjerneoppgaver i NAV. Arbeidsforskningsinstituttet, Høyskolen i Oslo og Akershus, 128.
- Stacy MA, Stefanovics E and Rosenheck R. (2017) Reasons for job loss among homeless veterans in supported employment. *American Journal of Psychiatric Rehabilitation* 20: 16-33.
- Staff J, Schulenberg JE and Bachman JG. (2010) Adolescent work intensity, school performance, and academic engagement. *Sociology of education* 83: 183-200.
- Steinberg LD. (1982) Jumping off the work experience bandwagon. *Journal of Youth and Adolescence* 11: 183-205.
- Sundt CS. (2012) Den svenske arbeidsinnvandringen: Fortrennes norsk ungdom i arbeidsmarkedet? En empirisk analyse av ungdomsarbeidsinnvandringen fra Sverige. *Masteroppgave. Økonomisk institutt. Universitetet i Oslo*.
- Test DW, Mazzotti VL, Mustian AL, et al. (2009) Evidence-Based Secondary Transition Predictors for Improving Postschool Outcomes for Students With Disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals* 32: 160-181.
- Tilson G and Simonsen M. (2013) The personnel factor: Exploring the personal attributes of highly successful employment specialists who work with transition-age youth. *Journal of Vocational Rehabilitation* 38: 125-137.

Van Houtte M and Stevens PA. (2016) Track Position, Futility Culture, and Involvement With Paid Work: Investigating the Correlates of Lower-Track Students' Involvement with Part-Time Employment in Flanders. *Sociological Inquiry* 86: 372-399.

Wehman P. (2011) *Essentials of transition planning*, Baltimore, Md: Paul H. Brookes Publ.

Wehman P, Sima AP, Ketchum J, et al. (2015) Predictors of Successful Transition from School to Employment for Youth with Disabilities. *Journal of Occupational Rehabilitation* 25: 323-334.

West M, Targett P, Wehman P, et al. (2015) Separation from supported employment: a retrospective chart review study. *Disability and Rehabilitation* 37: 1055-1059.

Wolfensberger W. (1998) *A brief introduction to social role valorization : a high-order concept for addressing the plight of societally devalued people, and for structuring human services*, Syracuse, NY: Training Institute for Human Service Planning Leadership and Change Agency Syracuse University.

Wolfensberger W. (2011) Social Role Valorization and, or Versus, "Empowerment". *Intellectual and Developmental Disabilities* 49: 469-476.

Xie R, Sen B and Foster EM. (2014) Vulnerable Youth and Transitions to Adulthood. *New Directions for Adult & Continuing Education* 2014: 29-38.

POSTADRESSE:

Arbeidsforskningsinstituttet AFI
OsloMet – storbyuniversitetet
Stensberggata 26
Postboks 4, St. Olavs Plass
0130 Oslo

TELEFON:

93 29 80 30

E-POST:

postmottak-afi@oslomet.no